

FÁBIÁN GYÖRGY

A magyar választási rendszer kelet-közép-európai összehasonlításban

A Kelet-Közép-Európában lezajlott átalakulási folyamat, az ennek nyomán meginduló demokratikus fejlődés, mint a világméretű demokratizálódási folyamat minden újabb hulláma, új kérdéseket vet fel, új tapasztalatokkal gazdagítja a demokráciaelméletet, a demokratikus intézményrendszerrel, így a választás rendszerével kapcsolatos ismereteinket.

A demokrácia és a választás, valamint az azt megvalósító választási rendszer összefüggései régóta a politikatudomány, majd az önálló részdiszciplínává váló választástudomány legfontosabb, ugyanakkor a legvitatottabb kérdései közé tartoznak. Az a hosszú ideje fennálló demokráciák gyakorlatának elemzése alapján egyértelművé vált, hogy a képvisleti elv alapján működő modern demokráciák egyik kulcsintézménye a választás és annak rendszere. A bejáratott demokráciákban a választás és annak bármiféle szisztémája a demokratikus politikai rendszerek alapelveinek, a demokratikus értékek megvalósulásának fontos eszköze. A demokrácia – többek között – éppen a választástól lesz „demokratikus” (Kovács, 1997: 16). A modern választástudomány kialakulása és nagyarányú fejlődése is a világméretű demokratizálódási folyamat második világháborút követő újabb hullámával, a liberális demokrácia kiteljesedésével volt összefüggésben. Arról azonban, hogy a demokrácia és a választási rendszer milyen módon függ össze, hogy a demokrácia szempontjából milyen kritériumoknak kell megfelelnie egy választási rendszernek, lényegesen eltérő nézetek találhatók, a demokráciáról, a választási rendszerről vallott nézetektől függően.¹

1. A VÁLASZTÁSI RENDSZER KIVÁLASZTÁSA

A kelet-közép-európai régió különleges lehetőséget kínált az ún. választási „tervezők” számára. Még sohasem fordult elő ugyanis, hogy egy idő-

ben ennyi országnak legyen lehetősége demokratikus intézményrendszerének, és ezen belül választási rendszerének tudatos kiválasztására. E régió tehát kiválóan alkalmas a politikai intézmények és politikai következményeik elemzésére. Mindez új kihívást jelentett a választástudomány művelőinek is, hiszen lehetővé tette a más történelmi, társadalmi, politikai körülményekkel kapcsolatos tételek ellenőrzését, igazolását, következtetések levonását. Így például elemezni lehetett egy ország választási rendszere kialakulásának körülményeit, választ lehetett keresni arra a kérdésre, hogy milyen választási rendszer felel meg a legjobban az átmenet körülményeinek, milyen a viszony a választási rendszer stabilizáló és arányosságot biztosító elemei között.

A választási rendszerrel kapcsolatos egyik kérdés az, hogy ez az intézmény milyen szerepet játszik az újonnan demokratizálódó kelet-közép-európai országok, és így Magyarország demokratikus politikai rendszerének kiépítésében, és van-e jelentősége a választási rendszer kiválasztásának. Volt-e szerepe a magyar választási rendszernek például abban, hogy Magyarország a térség legstabilabb államává vált? Az első magyar választás alapján ugyanis többen még problémásnak látták a magyar rendszert: nemcsak azért, mert nagyfokú aránytalanságot eredményezett, hanem „stabilizálóképesség” szempontjából is. (Babst, 1992: 72; Owen, 1992: 13). E tanulmány keretében a térség választási rendszereinek összehasonlító elemzése alapján próbálunk választ keresni ezekre a kérdésekre.² A vizsgálat módszertani háttérét Lijphart, Nohlen és Anckar módszerei alapján, azokat egyesítve és leegyszerűsítve alakítottuk ki (Lijphart, 1994: 7–77; Nohlen, 1997: 29–47; Anckar, 1997: 501–515).

Az új demokráciák egyik legfontosabb alkotmányos-intézményi döntése a választási rendszer kiválasztása volt. Miután az arányos rendszereket az instabilitással, a többségiket pedig a kormányozhatósággal szokták összekapcsolni, Robert E. Bohrer az *Electoral Studies* c. folyóirat 1997. évi 2. számában megjelent tanulmányában az új demokráciák vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy azok aránytalanabb választási rendszerekkel jobban fenntarthatók; és arra, hogy a demokráciák sikertelensége összefüggésben van az arányos választási rendszerekkel. A szerző a kelet-közép-európai országokat nem tárgyalja, következtetéseit elsősorban az Európán kívüli új demokráciák vizsgálatával támasztja alá – Európából csak a spanyol és a görög esetet vizsgálja (Bohrer, 1997: 217–226).

De érvényes-e Bohner tézise Kelet-Közép-Európában? Valóban sikeresebbek és stabilabbak az aránytalanabb rendszerek, és sikertelenebbek az arányosabbak? Hol és hogyan helyezhető el a magyar választási rendszer ebben a kontextusban? E tanulmányban a magyar választási rendszert kelet-közép-európai összehasonlításban, 10 ország legutolsó választása alapján, elsősorban az arányosságra és a stabilitásra való hatása szempontjából vizsgálom.

A tíz érintett országban a legutolsó választások időpontja a következő:

Albániában 1997. június 29., július 6.; Bulgáriában 1997. április 19.; Cseh Köztársaságban 1998. június 19–20.; Horvátországban 1995. októ-

ber 29.; Jugoszláviában 1996. november 3.; Lengyelországban 1997. szeptember 21.; Magyarországon 1998. május 10., május 24.; Romániában 1996. november 3.; Szlovákiában 1998. szeptember 25–26.; Szlovéniában 1996. november 10.;

Előjáróban leszögezzük, hogy a stabilitás (többségi rendszerek) és az arányosság (arányos rendszerek) merev szembeállítására önmagában sem helytálló. Más helyen már részletesen kifejtettük, hogy dichotómiájuk helyett egy árnyaltabb megközelítést preferálunk, amely merev szembeállításuk helyett egy kontínuumban, egy skálán helyezi el a választási rendszereket, amely skála az aránytalan különböző válfajaitól az arányos különböző eseteiig húzódik (Fábián, 1997: 6; Fábián–Kovács, 1998: 44–45). Eszerint a többségi rendszerek között is vannak arányosabbak (ami elméletileg is könnyen alátámasztható), másrészt az arányos rendszertípuson belül is rendkívül nagy az arányossági mutatók szóródása. A spanyol és a portugál arányos rendszer például jóval aránytalanabb, mint az amerikai relatív többségi, „first-past-the-post” szisztéma.

Az kétségtelen, hogy a képviseleti elv valóban vagy többségi vagy arányos elven nyugszik, tehát ezen az alapon jogos többségi és arányos képviseleti rendszerekről beszélni. Ha a képviseleti elv, a reprezentativitás alapján csoportosítjuk a választási rendszereket, és nem az eredmények arányosságát vesszük figyelembe, akkor jelenleg a világon 23 abszolút többségi (majority), 58 relatív többségi (plurality), 60 arányos képviseleti (proportional representation, PR) és 29 vegyes képviseleti (a két képviseleti elv egy rendszeren belüli kombinációján nyugvó) rendszert találunk (ez az egykamarás parlamentekre vagy a kétkamarás parlamentek alsóházára vonatkozik; Massicote–Blais, 1999: 345). A többségi rendszerek nagy számának az az oka, hogy a második világháború után újonnan függetlenné vált országok döntő többsége különböző okok miatt ezt a szisztémát választotta. Ezek nagy része tehát Európán kívül található. Az Európai Unió tagországaiban már más a helyzet, ott mindössze két többségi rendszer van (Anglia és Franciaország).

Az újonnan függetlenné vált államok, illetve a demokratizálódás újabb hullámát jelentő kelet-közép-európai átalakulás esetében viszont az arányok másképpen alakulnak. A huszonhét országból jelenleg kilencben többségi, hatban vegyes és tizenkettő arányos rendszer van. Ez tehát ellentétes a világtrenddel, hiszen az arányos és vegyes rendszerek dominanciája figyelhető meg (ezek száma kétszerese a többségi rendszerekének) és nem a többségieké. Ha figyelmen kívül hagyjuk az ázsiaiakat tekinthető szovjet utódállamokat, akkor az így maradt 19 ország közül háromban többségi, négyben vegyes, tizenkettőben arányos választási rendszer van. Ha pedig csak a szűkebben vett kelet-közép-európai térség tíz országának rendszereit vesszük figyelembe, akkor hét arányos (Bulgária, Cseh Köztársaság, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia és Jugoszlávia) és három vegyes (Albánia, Horvátország, Magyarország) rendszert találunk, többségit pedig egyet sem. Itt tehát az arányos és a vegyes rendszerek dominálnak, melyek egyaránt produkáltak sikeresebb, valamint kevésbé sikeres demokratikus átmeneteket. Vagyis a többségi és arányos rendszerek közötti választás nem volt „döntő” ezen

országok esetében, az elemzést így az arányos, illetve a vegyes rendszerekben belül kell elvégezni. Ehhez a választási rendszerek összetételét, belső struktúráját kell megvizsgálni.

2. A VÁLASZTÁSI RENDSZEREK STRUKTÚRÁJA, FŐBB ELEMEI

A választási rendszerek több elemből tevődnek össze, melyek mindegyike külön-külön is lényeges szerepet játszhat az arányosság–aránytalan-ság dimenzióban, illetve a stabilitási mutatókat illetően. A következő kérdés tehát az arányos és a vegyes kategóriák közötti, illetve azokon belüli különbségek. Ehhez szükséges a választási rendszer egyes elemeinek vizsgálata hatásaik, politikai következményeik szempontjából.

A választási rendszer struktúrájáról, az egyes alkotórészek szerepéről nincs egységes álláspont a szakirodalomban. A. Lijphart a választási rendszer nyolc elemét, nyolc független változóját különíti el: a választási formulát, a körzeti magnitúdót, a választási küszöböt, a körzetbeosztást, a szavazás struktúráját, a parlament létszámát, a listakapcsolás lehetőségét és az elnökválasztás hatását a parlamenti választásokra (Lijphart, 1994: 10–15). Független változónak azért nevezzük őket, mert ezek az okot jelentik az oksági összefüggésben: a választási rendszernek olyan részei, melyek okozati következményekkel járnak, és nem függnak más tényezőktől, nem más tényezők miatt alakulnak, változnak. (Ezzel szemben a függő változók ezeknek az elemeknek a függvényében alakulnak, melyek az okozatot jelentik az oksági összefüggésben.) A magunk részéről is ezeket az elemeket tartjuk a választási rendszer részeinek. Ezek közül jelen tanulmány keretében csak a legfontosabb független változókat vesszük szemügyre, elsősorban azokat, melyek az arányosságra és a pártrendszerekre hatnak, és relevanciájuk van vagy lehet kelet-közép-európai viszonylatban is. A pártrendszert azért kell vizsgálni, mert a stabilitás egyik fontos, leginkább operacionálizálható mutatója. Négy strukturális elemet elemzünk, a választási formulát, a körzeti magnitúdót, a választási küszöböt és a parlament létszámát.

2.1. A választási formula

A választási formula a szavazatok mandátumokká alakításának módszere. Léteznek arányosabb és kevésbé arányos formulák – a formula kiválasztása tehát fontos kérdése a választási rendszer kijelölésének. A választáskutatásban a legnagyobb jelentőséget hagyományosan ennek tulajdonítják, mondván, hogy a választott formula a legmeghatározóbb politikai következményeit, a politikai intézményrendszert illetően.

Ha az adott tíz ország választási rendszereit a formula alapján akarjuk csoportosítani, először is a szinteket kell elkülöníteni, hiszen ahol több szinten történik az elosztás, ott a különböző szinteken különböző formulákat alkalmazhatnak. Attól függően, hogy melyik szint játszik nagyobb

szerepet a mandátum-allokálásban, lehet következtetéseket levonni a választási rendszer politikai következményeiről. Ennek megfelelően négy fő csoportra oszthatók térségünk országai a szinteket és a formulákat tekintve:³ egyszintű, d'Hondt-formulát alkalmazó rendszerek (Bulgária, Jugoszlávia), egyszintű, nem d'Hondt-formulát alkalmazó rendszerek (Szlovákia), kétszintű rendszerek (Lengyelország, Cseh Köztársaság, Románia és Szlovénia) és vegyes rendszerek (Magyarország, Horvátország és Albánia). A nyugati demokráciáktól eltérően, az egyszintes és a legaránytalanabb mandátumelosztási módszert, a d'Hondt-formulát alkalmazó rendszerek tehát itt nem olyan dominánsak. Az egyszintű, nem d'Hondt-formulát alkalmazó egyetlen ország, Szlovákia a Hagenbach-Bischoff-kvótát alkalmazza. A kétszintes rendszernek két altípusa van: a kiegészítő mandátumos és a maradékátviteli rendszer. A nyugat-európai demokráciákban az előbbi dominál, térségünkben azonban csak Lengyelországban van ilyen rendszer, ahol a felső szinten meghatározott számú (69) mandátum kerül kiosztásra, és mindkét szinten d'Hondt-módszert használnak a mandátumok elosztására. A többi maradékátviteli rendszer, ahol az alsó szint a meghatározó, és így az ott alkalmazott formula a döntő a választási rendszer hatását illetően. Szlovénia alsó szinten Hare-féle, a maradék mandátumokra pedig d'Hondt-féle, a Cseh Köztársaság mindkét szinten Hagenbach-Bischoff-kvótát, Románia pedig alsó szinten Hare-kvótát, felső szinten d'Hondt-módszert alkalmaz. A vegyes rendszerekben Horvátország a listás részben (országos lista) d'Hondt-módszert használ. Magyarország rendszere a legbonyolultabb, tulajdonképpen háromszintes: a listás két szintben a területin a Hagenbach-Bischoff-féle, az országoson pedig a d'Hondt-féle az alkalmazott módszer.⁴ (Ezt a vegyes rendszerek külön csoportjába lehet sorolni. Ezt a sajátos vegyes kategóriát „szupervegyesnek” nevezi Massicotte és Blais – Massicotte-Blais, 1999: 357.)

Albániában a 40 országos listás helyet Hare-kvóta alapján osztják el azzal a megkötéssel, hogy az első tíz helyet a két legnagyobb párt kapja, a további harmincat pedig a többi párt. Ez némi kompenzációs jelleggel bír: az előző választáson ugyanis egy erősen többségi jellegű vegyes rendszer működött, amely szerint mindössze 25 listás helyet osztottak el (18%) Hare-kvótával, de a kvótával el nem osztható helyeket nem a legnagyobb maradék elve alapján osztották el, hanem a legerősebb párt kapta. A módosítás (és a listás mandátumok huszonötörről negyvenre növelése) az első párt nagymértékben torzított eredményét azonban csak kismértékben tudta korrigálni, a rendszer alapvetően többségi jellegén nem változtatott. (A három vegyes rendszer közül kettő [az albániai, a horvátországi] az ún. árokrendszerek közé tartozik, amelyben nincs kapcsolat a két rész között, míg Magyarországon van.) Amint láttuk tehát, a kétszintes rendszerekben a d'Hondt-féle legmagasabb átlag formulájának alkalmazása a leggyakoribb.

Befejezésül meg kell még említeni, hogy a régióban zárt és flexibilis listák léteznek.

A zárt, azaz kötött listán a választó nem tudja egyéni preferenciáját „kimutatni”. Ilyen lista van Jugoszláviában, Romániában, Horvátország-

ban, Bulgáriában, Albániában és Magyarországon. A flexibilis vagy félig nyitott listákon a szavazónak van bizonyos lehetősége egyéni preferenciája kinyilvánítására. Ilyen lista van a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Szlovéniában és Lengyelországban.

2.2. A körzeti magnitúdó

A választási rendszerek arányosságára és a stabilitásra, pártrendszerekre ható másik fontos elem az ún. körzeti magnitúdó, vagyis a körzetenként megválasztandó képviselők száma, amit országosan egy átlagos magnitúdóban szoktunk meghatározni. Az választás-politológiai axiómának számít, hogy minél nagyobb ez a szám, vagyis az átlagos körzeti magnitúdó, annál arányosabb a rendszer. Hatásának erőssége azonban vitatott: újabban vannak, akik nagy, talán túlzottan is nagy szerepet tulajdonítanak neki, a választási formula rovására (Rae, 1971: 114–124; Sartori, 1986: 53–66; Taagepera-Shugart, 1989: 112–115). Ez túlságosan nagy problémát nem okoz, legfeljebb a korábbi tipológiák alkalmazhatóságát teszi kérdésessé, mert a két független változó korrelál egymással az arányosságra való hatásukat illetően (Lijphart, 1990: 488).

Az egyszintes rendszerek átlagos magnitúdójának kiszámításánál nincs probléma; a többszintes rendszerek magnitúdójának meghatározása viszont nem egyszerű, és többféle módon is történhet. Az egyik lehetséges megoldás az, hogy minden szinten külön-külön számítjuk ki a körzeti terjedelmet. Ez az egyes részek magnitúdója szempontjából relevanciával bír, azonban az egész rendszerre vonatkozóan nem. A magunk részéről ennek alkalmazását jobbnak tartjuk, amennyiben a mandátum-allokálást meghatározó szint magnitúdóját vesszük csak figyelembe a politikai hatást illetően. A vegyes rendszereknél bonyolultabb a képlet, különösen pedig a háromszintes magyar szisztéma esetében, ugyanis ezeknél a külön-külön számítás nagyon keveset mond el a választási rendszer arányosságáról.⁵

Az egyszintes rendszerek körzeti magnitúdója Jugoszláviában 3,83 (138 képviselő és 36 körzet), Bulgáriában 7,74 (240 és 31 körzet) és Szlovákiában 150 (150 egy országos körzetben). A kétszintes kiegészítő mandátumos rendszerek közé tartozó Lengyelországban az alacsonyabb szint körzeti magnitúdója 7,51 (391 és 52 körzet), a magasabb szinté 69 (országos szintű elosztás). Ebben az esetben nem a maradék szavazatokat vagy maradék mandátumokat viszik át, hanem az összes alsó szintű szavazat alapján a mandátumok egy bizonyos számát kiegészítő mandátumként, az alsó szinten kialakult aránytalanság korrigálása érdekében osztják el. Ebben az esetben a felső szintnek van nagyobb hatása a választási rendszer arányosságára, tehát az ottani körzeti magnitúdó nagyságrendje a fontosabb, feltéve, ha elegendő számú mandátum osztható így el, és más tényezők nem gyengítik kompenzáló hatását. (Lengyelországban 15% a kompenzációs mandátumok aránya, ami elég kevés, figyelembe véve a 7,51-es, szétaprózott körzetekre utaló – alacsony – magnitúdót az első elosztási szinten.)

A további három arányos rendszer maradékátviteli rendszernek számít. Ez azt jelenti, hogy nincs a kompenzáció érdekében előre meghatározott mandátumszám; az alacsonyabb szinten törtéző mandátumelosztás után maradt szavazatokat felsőbb szintre viszik, és a megmaradt mandátumokat ezen a szinten, mindhárom országban országos szinten, osztják el. Ennek megfelelően Szlovéniában 11, illetve 88 (a két egyéni kerületben többségi preferenciális módon megválasztott nemzetiségi képviselőt nem számítva), a Cseh Köztársaságban 25 és 200, Romániában 8,16 és 343 a körzeti magnitúdó. Ebben az esetben az alacsonyabb szint és az ott alkalmazott formula, valamint a magnitúdó értéke határozza meg inkább az arányosság mértékét.

A vegyes rendszereknél az alsó szintű, egymandátumos egyéni kerületi részben természetesen 1 a körzeti magnitúdó. A felső szinten Albániában 40 (országos szint), Horvátországban 80 (országos szint), Magyarországon a területi szinten 7,6 (ha az 1998-as választáson az országos szintre felcsúszó mandátumokat leszámítjuk, akkor csak 6,4), országos szinten 58, illetve az 1998-ban felcsúszó 24 mandátummal 82.

A hét arányos rendszer közül a kétszintű (mindenütt a meghatározóbb magnitúdót figyelembe véve) a legalacsonyabb a magnitúdó Jugoszláviában (3,83), majd Bulgária (7,74), Románia (8,16), Szlovénia (11), a Cseh Köztársaság (25), Lengyelország (69) következik. Szlovákia rendelkezik a legnagyobb magnitúdóval (150), ahol egy országos körzet van.⁶

A vegyes rendszerek esetében – mint azt fentebb már jeleztük – a külön-külön számított magnitúdónak nincs sok értelme. Itt szabály szerint mindenütt a legalacsonyabb szintű, tehát az 1-es magnitúdó a meghatározó. Eszerint tehát ezeknek kell a legaránytalanabb rendszereknek lenniük.

A másik lehetséges módja a többszintes rendszerek átlagos körzeti magnitúdója kiszámolásának a „komplex” körzetesítés alapján számított „komplex” magnitúdó. Ez azt jelenti, hogy az összes szintet összeadjuk, és ezt osztjuk el a parlament létszámával. E számítási mód alapján a vegyes rendszerű országok magnitúdója a következő: Albánia (1,39), Magyarország (1,96), Horvátország (3,43).⁷

A komplex magnitúdót figyelembe véve az országok sorrendje a következő: Albánia (1,39), Magyarország (1,96), Horvátország (3,43), Jugoszlávia (3,83), Szlovénia (6,43),⁸ Cseh Köztársaság (7,7), Bulgária (7,74), Románia (7,8), Lengyelország (8,68) és Szlovákia (150).

A két sorrendet összehasonlítva megállapítható, hogy a három vegyes rendszer mindkét számítás alapján a legkisebb értékekkel rendelkezik. Az arányos szisztémák közül a lengyel kiegészítő mandátumos rendszer magnitúdóját szállítja le legjobban a komplex módon számított mutató, de a cseh, a szlovén és a román rendszerét is, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél nagyobb volt a meghatározó szint külön számított értéke.

A skála egyik végén tehát a vegyes rendszerek, az arányosak közül Jugoszlávia, a másik végén pedig Szlovákia helyezkedik le. Ennek alapján ezeknek kellene a legaránytalanabb, illetve legarányosabb mutatókkal

rendelkezniük (ez egyébként így is van, tehát a magnitúdó az arányosság szempontjából régióinkban is fontos tényező.) A négy kétszintű arányos rendszer esetében nagy az eltérés a komplex és a külön-külön, szintenként számolt magnitúdó között. A szintenkénti számítás alapján egy „aránytalan arányos” kategóriába tartozna a román (5–10), egy mérsékelt arányos kategóriába a szlovén (10–20), míg a cseh és a lengyel az erősen arányos kategóriába (20-on felül) kerülhetne. A komplex számítás alapján viszont nagyjából kiegyenlített képet kapunk, hiszen mind a négy ország (az egyszintű választási rendszerrel rendelkező Bulgáriával együtt) az aránytalan arányos kategóriába kerülne. Az arányossági mutatók adnak majd választ arra a kérdésre, hogy a magnitúdó régióinkban ténylegesen hat-e és hogyan az arányosságra, alátámasztja-e a választáspolitikai irodalom megállapításait. Választ kaphatunk arra is, hogy a komplex vagy a külön-külön számított magnitúdó igazolódik-e jobban a kelet-közép-európai tapasztalatok alapján.

Magyarország a vegyes rendszerekben relevánsabbnak tűnő komplex magnitúdó szerint is az erősen aránytalan rendszerek közé tartozik. Mivel ez a valóságban is így van, a körzeti magnitúdó kérdéskörét a magyar választási rendszert illetően is érdemes lenne alaposabban szemügyre venni. Választási rendszerünk arányosabbá tétele szükséges lenne, és ehhez a körzeti magnitúdó növelése is hozzájárulhat. Ezt a parlament létszámának csökkentése nem szolgálná, csak ha az egyéni körzetben választott képviselők számát csökkentenék jelentősen. Növelni lehetne viszont, osztrák mintára, a területi szint magnitúdóját és/vagy az országos mandátumok számát, ami szintén növelné a komplex magnitúdót. A magnitúdó értékének 5 fölé vitele az aránytalanból az aránytalan arányos kategóriába vihetné át a magyar rendszert.

2.3. A választási küszöb

A következő jelentős, meghatározó tényező az ún. választási küszöb, amit kizárási vagy bekerülési küszöbnek is lehet nevezni. Ez a mandátumszerzéshez szükséges minimális szavazatarány. A küszöbnek több fajtája lehetséges, ezúttal csak a jogi (legal, explicit) küszöbvel foglalkozunk, melyet a választójogi törvényben szabályoznak.⁹ Ezt leggyakrabban a szavazat bizonyos százalékához kötik, bár más kritériumot is alkalmazhatnak (abszolút szám, vagy az alsóbb szinten elért mandátum feltétele a magasabb szintű elosztásban való részvételnek stb.). A stabilitásnak, a túlzott pártfragmentáltság megakadályozásának fontos eszköze ez, egyben azonban jelentős aránytalanító tényező. Mint az arányos és a vegyes rendszerekben általában, a térség mindegyik országában létezik valamilyen jogi küszöb, amit általában országos szinten kell elérni (kivéve Jugoszláviát, ahol 17%-os regionális küszöb van). A legkisebb a küszöbérték Albániában (2%), majd Románia (3%), Bulgária (4%) következik. A Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Magyarországon, Horvátországban és Lengyelországban 5%-os szavazatarányt határoztak meg a parlamentbe való bejutáshoz (Lengyelországban ez a területi listára vo-

natkozik, az országos listánál 7% ez az arány). Szlovéniában nem százalékosan határozták meg a küszöböt, hanem az alacsonyabb elosztási szinten megszerzett három mandátum a feltétele a parlamentbe kerülésnek. Magyarország ebben a tekintetben tehát a legmagasabb küszöbértéket írja elő (az 5% egyébként a régió túl összehasonlításban is, néhány speciális esetet kivéve, a legmagasabb érték).

2.4. A parlament létszáma

A parlament létszámát nálunk egyáltalán nem tekintik a választási rendszer részének, olyan elemnek, amelynek nagy szerepe van a választási rendszer politikai hatásaiban. Ehhez hasonlóan a nemzetközi választástudomány is nagymértékben elhanyagolja a parlament létszámának vizsgálatát a választási rendszer összetevőjeként. Ennek egyik oka talán az is lehet, hogy erre nagyon nehéz komplex, összehasonlító mutatót alkalmazni. Az összehasonlító választás-politológiában sincs ilyen; a szakirodalomban csak arról van szó, hogy a népesség száma mellett annak összetétele, iskolázottsága, a választási rendszer milyensége, az ország gazdasági, társadalmi, kulturális fejlettségi mutatói is befolyásolják azt. Természetesen a parlamenti képviselők abszolút számának szintén van jelentősége az arányosság és a stabilitás szempontjából, de önmagában ez kevés. Az abszolút nagyságrend alapján egyébként a következő sorrendet kapjuk: Lengyelország (460), Magyarország (386), Románia (343), Bulgária (240), Cseh Köztársaság (200), Albánia (155), Szlovákia (150), Jugoszlávia (138), Horvátország (127) és Szlovénia (90).

A képviselők számának relatív összehasonlítására egy viszonylag egyszerű összehasonlítási alapot választottunk: a választójoggal rendelkezőkre jutó képviselősámat a legutóbbi választás adatai alapján. Az egy képviselőre jutó választójogosultak száma – tehát ahol relatíve a legtöbb képviselő van – a legkevesebb Albániában (12 562), Szlovéniában (17 135) és Magyarországon (20 887). Hazánkat Szlovákia (26 821), Horvátország (28 616) és Bulgária (30 374) követi. Az ellenkező póluson, vagyis ahol a legtöbb választójogosult jut egy képviselőre – vagyis relatíve a legkevesebb a képviselő – Lengyelország áll az élen (61 758) – vagyis a választójogosultak számához viszonyítva itt a legkisebb a parlament létszáma –, majd Jugoszlávia (55 031) és Románia következik (50 200). A Cseh Köztársaságban – ahol csaknem ugyanannyi a választó jogosult, mint Magyarországon – 40 584 választópolgár jut egy képviselőre, csaknem kétszer annyi, mint nálunk. Ez az adatsor azt mutatja, hogy túlzók azok a vélemények, melyek szerint a magyar parlament létszáma irreálisan nagy, még akkor is, ha csak ezt az egy szempontot vesszük figyelembe.

3. A VÁLASZTÁSI RENDSZEREK HATÁSA, POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

3.1. A választási rendszerek és az arányosság

A választási rendszertől függő legfontosabb változó az arányosság. A reprezentativitás biztosítása a választási rendszer egyik fő funkciója, a reprezentativitás kimutatására pedig az arányosság a legalkalmasabb tényező. Az arányossági vizsgálatok különböző mutatókkal történnek. Az arányossági mutatók közül a legelterjedtebb az ún. Loosemore–Hanby-féle deviációs index, amelynek ugyan vannak hátrányai, hiszen egy relatív jelentésű indexről van szó, de egy választási rendszer arányosságát vagy aránytalanságát képes jelezni. Kiszámítása viszonylag egyszerű: az összes párt mandátum- és szavazatarányának különbségét összeadjuk és elosztjuk kettővel. Az így kapott érték azt mutatja meg, hogy a mandátumok hány százaléka kerül kiosztásra a szavazataránytól eltérítve, tehát aránytalanul.

A 10% alatti Loosemore–Hanby-indexszel rendelkező szisztémák arányosnak tarthatók. Ezen belül is érdemes azonban két kategóriát elkülöníteni, a 0 és 5% közötti erősen arányos, illetve az 5 és 10% közötti mérsékelt arányos rendszereket. Az első pillantásra szembetűnő, hogy az erősen arányos kategóriába a legutóbbi választások alapján Kelet-Közép-Európában egyetlen választási rendszer sem tartozik, és az ezekben az országokban eddig lebonyolított összesen 30 választást¹⁰ figyelembe véve is mindössze egyetlenegy, az 1992-es szlovén választás „írható le” 5% alatti deviációs indexszel (2,9%). Ez azt jelzi, hogy ebben a régióban az arányos képviselői rendszeren belül az aránytalanabb „hajlamú” rendszerek dominálnak, melyek stabilitásteremtő képessége magasabb, mint az arányosabb „hajlamú” rendszereké. Ha ezt összevetjük az Európai Unió 15 tagállama, tehát a bejártott demokráciák legutolsó választásainak adataival, akkor csaknem egyharmaduk esetében 5%-nál alacsonyabb deviációs indexet találunk (Ausztriában, Dániában, Svédországban, Hollandiában).

Az 5–10% közötti, mérsékelt arányos, kategórián belül a legutolsó választásokat figyelembe véve a Loosemore–Hanby-index Szlovákiában volt a legalacsonyabb (5,79). Figyelemre méltó, hogy a két korábbi, az 1992-es és az 1994-es választás alapján sokkal magasabb értékeket lehet kimutatni. Ennek egyértelműen az az alapvető oka, hogy a legutóbbi választás előtt megváltoztatták a kerületi beosztást: azóta az egész ország egyetlen választási körzetet alkot, ami nagyon arányossá teheti a választási rendszert. A másik ok pedig a veszített szavazatok számának nagyarányú csökkenése volt, ami a pártrendszer és a szavazói preferenciák alakulásával van összefüggésben.

Ebbe a kategóriába még Bulgária (7,5%) tartozik. Az 1990-es választásokon ez az érték hasonló (7,8%) volt, viszont 1991-ben 25%, 1994-ben pedig 16,6% lett. Ennek az adatsornak az az érdekessége, hogy 1990-ben egy vegyes rendszer ugyanolyan deviációs indexet produkált,

mint 1997-ben az arányos rendszer. A két közbeeső választáson viszont ugyanaz az „arányos” rendszer, ugyanazzal a 4%-os küszöbvel rendkívül magas Loosemore–Hanby-indexet „produkált”. A 25%-os deviációs index eléri a többségi rendszerek legszélsőségesebb adatait. Ezek az eredmények azt bizonyítják, hogy a választási rendszertől független tényezők ebben az esetben is nagy szerepet játszanak, mivel a választási rendszertől függő magyarázata ezeknek az eredményeknek nincs. A két magas érték elsősorban a mandátumhoz nem jutott pártokra eső nagy mennyiségű szavazatból adódik: 1991-ben például az ilyen szavazatok aránya megegyezik a Loosemore–Hanby-indexszel – vagyis ha csupán a mandátumokhoz jutott pártok eredményeit vennénk figyelembe, feleakkora deviációs értéket kapnánk.¹¹ A választási rendszertől függő hatásról legfeljebb mint közvetett hatásról beszélhetünk, amennyiben a 4%-os küszöböt el nem ért pártokra egyre kevesebben szavaznak (1991: 25%; 1994: 16,5%; 1997: 7,6%). Így tehát a választási rendszernek a választói magatartás formálásával közvetett hatása van az arányosságra és a pártrendszer alakulására egyaránt.

A 10% feletti értékek már az arányosság torzulásait jelzik. A kelet-közép-európai országok fele ebbe a harmadik, aránytalan arányos képviselői kategóriába tartozik a legutóbbi választások eredményei alapján. Szlovéniának 11,35, a Cseh Köztársaságnak 11,45, Magyarországnak 12,5, Albániának 13,75, Horvátországnak pedig 13,9% a Loosemore–Hanby indexe.¹² Mint fentebb említettük, Szlovéniában volt az egyetlen olyan választás a régióban, amely igen alacsony Loosemore–Hanby-indexet „produkált”, míg a Cseh Köztársaságban tartott korábbi választások 19,3%-ot (1992) és 9,1%-ot (1996), a magyarországiak 20,98%-ot (1990) és 21,15%-ot (1994), az albániaiak 12,95%-ot (1991), 5,65%-ot (1992) és 31,7%-ot (!) (1996), a horvátországiak pedig 22,5%-ot (1992). Az adatok összevetéséhez meg kell jegyezni, hogy Albánia 1991-ben többségi rendszerben nagyságrendekkel kisebb deviációs indexet produkált, mint 1996-ban egy vegyes rendszerben (1996-ban a többségi elem dominanciája és a parlamenti létszám csökkentése is hozzájárult ehhez). Ugyanaz a rendszer 1992-ben a régióban kiemelkedően arányosnak tekinthető eredményt produkált. Ebben az esetben is a rendszertől független tényezők hatása befolyásolta erősebben a választási eredményeket. Szlovénián kívül mindegyik ország erősen aránytalan kategóriába tartozó arányossági eredményeket produkált, Magyarország és Horvátország kivételével viszont mindegyik mérsékelt arányos eredményeket is. A Cseh Köztársaság és Albánia tehát arányossági szempontból három kategóriában is „volt” – a Cseh Köztársaság ráadásul ugyanazzal a választási rendszerrel.

A legutolsó választásokat figyelembe véve a legmagasabb aránytalan-sági értéket a jugoszláv rendszer produkálta (19,75), de alig maradt el tőle a lengyelországi (18,5%) és ebbe a legmagasabb kategóriába sorolható a 15%-os határt elérő Románia is (15,5%). (Meg kell jegyezni, hogy a jugoszláv eredmény annak is köszönhető, hogy Szerbiában és Montenegróban külön bonyolítják le a jugoszláv parlamenti választásokat. Montenegróban a meghatározott számú montenegrói képviselőt kevesebb sza-

vazattal választják, ami önmagában is egyfajta aránytalanságot jelent. Ha kettéválasztanánk a föderáció két részét, és külön számolnánk a szerb és külön a montenegrói mutatókat, akkor Szerbia jobb, Montenegró pedig még rosszabb deviációs indexet produkált volna. Miután azonban föderációról van szó, indokoltabbnak tartjuk a föderációs eredményekkel való számolást. A román adatok pedig a kisebbségeket érintő sajátos rendszer miatt pontatlanok.)¹³ Jugoszláviáról az ezt megelőző, 1992-ben vegyes rendszerben lebonyolított választás pontos adatai hiányoznak, Lengyelország 1991-ben, választási küszöb nélkül 12,55%-os, 1993-ban pedig – 5%-os küszöbvel – megdöbbentően magas 36,85%-os, a harminc vizsgált választást tekintve a legmagasabb deviációs indexet produkálta. Ennek az az oka, hogy a lengyel pártrendszer szélsőségesen polarizált, és az 5%-os küszöb következtében sok kis párt nagyszámú szavazatot veszített el (a szavazatok mintegy 30%-a olyan pártokra esett, amelyek nem jutottak mandátumhoz). Természetesen a deviációs index emiatti torzító hatását is figyelembe kell venni, de ezzel együtt is elmondható, hogy a lengyel viszonyok között csak egy erősen aránytalan rendszer eredményezhetett valamiféle stabilitást 1993-ban és 1997-ben (szemben az 1991-es mérsékelt arányos eredményt produkáló, de nagyfokú instabilitáshoz vezető rendszerrel). Romániában 1990-ben egy tiszta arányos rendszer 8,8%-os, 1992-ben pedig egy 3%-os küszöbvel operáló rendszer 19,55%-os aránytalanságot eredményezett. Tehát itt is a stabilizáló hatása miatt bevezetett választási küszöb az oka az aránytalan kategóriába történő átkerülésnek.

Milyen általános következtetés adódik a választási rendszerek és a választási eredmények arányosságával kapcsolatban? Ha mind a 30 választást tekintjük, akkor azt látjuk, hogy az arányossági mutatók az esetek többségében a választási rendszertől függetlenül alakultak, a küszöb, a magnitúdó és a választott formula lényegesen kisebb szerepet játszott, mint azt a választáspolitikai axiómák alapján feltételezni lehetett. Az átmeneti időszak hatása tehát elsősorban ez. Ha a legutolsó választásokat tekintjük, vagyis a demokratikus átalakulás előrehaladottabb, konszolidáltabb állapotát, akkor sem sokkal tisztább a kép. Az mindenesetre látszik, hogy a három vegyes rendszer a részét képező többségi elv alapján egy kategóriába, az aránytalanabb eredményeket produkáló kategóriába tartozik, de a tiszta arányos rendszerek némelyike ebben a régióban még ennél is aránytalanabb eredményeket produkált. Jugoszlávia, illetve Románia esetében már említettük ennek speciális okát. Lengyelországban az országos lista és a kapcsolt lista magas küszöbértéke elsősorban a jelentős társadalmi-politikai tagoltság miatt eredményez sok elvesztett szavazatot (a szavazatok 12,4%-a 1997-ben sem eredményezett mandátumot), és ez az oka az arányos képviselői rendszerekben egyébként szokatlanul magas deviációs indexnek. A jó arányossági mutatók oka Szlovákia esetében a nagy körzeti magnitúdó, Bulgáriában pedig a pártosodás alacsony foka, illetve a politikai mező koncentráltága, tulajdonképpen erősen kétpólusú volta, amely a választási rendszertől függetlenül alakult ki.

A választási rendszer kisebb szerepet játszik tehát az aránytalanságok kialakulásában, mint a rendszeren kívüli politikai tényezők. Emiatt Ma-

gyarországon sem a választási rendszer radikális átalakítására van szükség, hanem a rendszeren belüli finomításokra, a magnitúdó, a választási formula, a számítási mód stb. átalakítására, hogy függetlenebbé tegyük a rendszert a választói preferenciák két választás közötti, jelentős megváltozásától, vagyis a nagyfokú szavazói volatilitás indokoltnál erősebb, instabilitást okozó hatásától.

3.2. Választási rendszerek és stabilitás

A választási rendszer és a stabilitás összefüggésének vizsgálatára lényegesen nehezebb egzakt és komplex mutatót megalkotni, mint az arányosság „ábrázolására”. Ezzel kapcsolatban csak több közvetlen és közvetett mutató segítségével lehet következtetéseket levonni. Egyrészt ugyanis a stabilitás sokféleképpen értelmezhető, másrészt a választási rendszer stabilitást vagy instabilitást okozó hatását nehéz elválasztani más, a választási rendszeren kívüli tényezőktől. A pártszakadás például, vagy a koalíciók felbomlása nem a választási rendszer következménye, de indirekt módon lehet a hatása annak, amennyiben egy arányosabb rendszer ösztönözhet pártszakadásra, egy többségi jellegű rendszer viszont visszatartathat attól, hiszen ott új, kisebb pártoknak kevesebb az esélyük releváns párttá válni. (Ezt nevezi Duverger pszichológiai hatásnak.) Ha hosszabb időszakban nézzük a választásokat, akkor az azok eredményeként létrejövő kormány tartóssága, az idő előtti választások, a kormánykoalíciók átalakulása, a kormány- és miniszterelnök-váltások, a választási rendszer változásai stb. lehetnek a stabilitás mutatói.

Ezen jellemzők alapján a kelet-közép-európai régió országait három csoportra lehet osztani. Az első csoportba azok az országok tartoznak – és ez a többség –, ahol a választási rendszerek olyan jelentős változáson mentek keresztül, aminek eredménye új választási rendszer lett, és ahol a kormányzatot olyan, instabilitásra utaló események jellemezték, mint például előrehozott választások, kormányválságok stb. Ebbe a kategóriába Albánia, Bulgária, Lengyelország, Jugoszlávia, Horvátország és Szlovénia tartozik. A második csoportba tartoznak azok az országok, melyek változatlan választási rendszerrel, de a kormányzati rendszer instabilitásával jellemezhetők: a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Románia. Végül a harmadik csoportot egyetlen ország, Magyarország alkotja, ahol az eddigi három választás lényegében azonos választási rendszerrel bonyolódott le, normális időben, időközi koalíciós felbomlások és cikluson belüli kormányválságok nélkül. A vegyes rendszer és e stabilitási jellemzők között (a parlamenti pártrendszerre, a töredezettségi, a frakcionalizáltsági mutatókra való hatásban) mindenképpen van összefüggés: a vegyes rendszerben az arányosnál gyakoribb, hogy a legerősebb párt alakít kormányt, hogy pártpolitikailag homogénebb kormány alakul.

A legutolsó választások alapján három olyan empirikus mutatót hasonlítunk össze, amelyek kifejezik a stabilitás „értékét”. Az első, hogy a választási rendszer a legjobb eredményt elérő párt mandátumarányát

mennyivel növeli meg szavazatarányához képest; a második a két legnagyobb párt szavazataránya, amely a pártrendszer jellegére utal; a harmadik pedig a minimális parlamenti többséghez szükséges pártok száma.

Az első mutatót tekintve egyértelmű, hogy a többségi elemet is tartalmazó vegyes rendszerek eredményezik az első párt legnagyobb mértékű felülreprezentáltságát. Horvátországban 13,9%-kal, Albániában 11,1%-kal, Magyarországon 8,8%-kal több mandátumot kapott az első párt, mint amennyi szavazataránya alapján megillette volna. Ebbe a csoportba az arányos rendszerek közül csak a lengyel került be, 9,9%-kal. (Ennek okairól már korábban szóltunk.) Megjegyzendő, hogy ez a mutató nagymértékben függ a választói preferenciák alakulásától és területi megoszlásától, attól függően, hogy az egyéni kerületekben miként oszlik meg a pártok közötti szavazói támogatás. Magyar viszonylatban például az előző két választáson ez a szám jóval nagyobb volt, 1990-ben 15, 1994-ben 21,1%.

A másik csoportba tartozó országok Szlovénia (1,4%), Szlovákia (1,7%), Jugoszlávia (4%), Bulgária (4,8%), a Cseh Köztársaság (4,9%) és Románia (5,4%) tartozik. Ezekben az országokban tehát a választási rendszer kevésbé növeli az első párt kormánystabilizáló, koalíciót meghatározó képességét.

A legutolsó választás adatai alapján a két legnagyobb párt szavazat- és mandátumarányai a következők: Albániában 78,5% és 82,6%, Horvátországban 63,5% és 68,5%, Magyarországon 62,4% és 72,1%, Bulgáriában 74,4% és 81,3%, Jugoszláviában 64,6% és 62,3%, Lengyelországban 60,9% és 79,4%, a Cseh Köztársaságban 60% és 68,5%, Szlovákiában 53,3% és 56,7%, Romániában 51,7% és 61,7%, Szlovéniában pedig 46,4% és 50%. Vagyis egyedül Szlovéniában nem elegendő két párt az abszolút parlamenti többséghez. A szavazatarányok alapján Albániában és Bulgáriában (egy arányos és egy vegyes rendszerben) tud egy párt kormányt alakítani; a mandátumarányokat abszolút többséggé transzformálta még a horvát választási rendszer. A többi országban a többség biztosításához koalíció szükséges, melynek egyértelmű vezető pártját a jugoszláv választási rendszer tudja még kiválasztani. Albániában és Bulgáriában kétpártrendszer, Jugoszláviában és Horvátországban domináns pártrendszer, míg a többi országban mérsékelt polarizált, mérsékelt fragmentált többpártrendszer alakult ki. Közülük Szlovákia és Szlovénia töredezettségi indexe a legmagasabb, míg Magyarország, Lengyelország, a Cseh Köztársaság és Románia emutatója alacsonyabb. Ez most csak a parlamenti pártrendszerre vonatkozik, mivel a minimális parlamenti többséghez szükséges pártszámot vizsgáljuk. A választási pártrendszereket tekintve más a kép, mint azt láttuk például Lengyelország esetében, ahol egy szélsőségesen fragmentált pártrendszer létezik.)

E mutató alapján nehéz következtetéseket levonni, hiszen a legstabilabbnak eszerint az elsőként emlegetett négy országnak kellene lennie (ami korántsem így van), a legkevésbé stabil kormányzati struktúrával pedig Szlovéniának és Szlovákiának kellene rendelkeznie (ez már közelebb áll a valósághoz). Mindenesre a vegyes rendszerek ebből a szempontból is, ha más társadalmi-politikai tényezőktől, hatásoktól eltekin-

tünk, kevésbé fragmentált, stabilabb rendszerek létrehozását eredményezhetik, mint az arányos rendszerek.

ÖSSZEGZÉS

1. A választáspolitikológia korábbi, 1989–1990 előtti következtetéseit csak óvatosan lehet felhasználni a kelet-közép-európai választási rendszerek jellemzésére. Ugyanazok a választási rendszerek a régió különböző országaiban különböző politikai következményekhez vezethetnek. Jelenleg még nehéz elkülöníteni az átmenetiségből adódó ideiglenes vonásokat és a tartós, hosszú távon meghatározó jellemzőket.

2. Elsősorban a magyar tapasztalatok alapján mégis úgy tűnik, hogy a vegyes rendszer tudja a legjobban a választási rendszer funkcióit megvalósítani a fiatal demokráciákban is.

3. A demokratikus rendszerek stabil, hatékony működését a születő demokráciákban arányos választási rendszerekkel is lehet biztosítani, a stabilitás biztosításához nem kell a választási rendszereket többségi irányba „vinni”.

4. Nem kell aránytalanítani a kelet-közép-európai, így a magyar választási rendszereket ahhoz, hogy nagyobb stabilitást biztosítsanak.

5. A pártviszonyok képlékenysége miatt sokkal több párt alkotja a pártrendszert még ma is, mint a bejáratott demokráciákban, így sokkal több a nem értékesülő, elveszett, vagyis a mandátumhoz nem jutó pártokra eső szavazat.

6. A mérsékelt arányos választási és a mérsékelt fragmentált pártrendszerek lehetnek hosszú távon ebben a régióban a politikai élet, a politikai erők, a pártosodás fejlődésével, a választói magatartás stabilabbá válásával párhuzamosan – a demokrácia fejlődésének legjobb intézményi-politikai keretei.

7. A magyar választási rendszer a régió leginkább működőképes és hatékony választási rendszerének bizonyult, amely a térség legstabilabb pártrendszerét hozta létre. A rendszer bármelyik elemének radikális változtatása a rendszer egészének politikai következményeit, pozitív hatásait, stabilizálóképességét veszélyeztetné. Így a reformról csak nagyon szűk keretek között érdemes gondolkodni: a mozgástér nagyon kicsi, amennyiben a vegyes rendszert, a jelenlegi három szintet fenn akarjuk tartani. Kisebbségi módosítások az egymáshoz viszonyított arányokban, a mandátum-allokálási módszerekben, a körzeti magnitúdóban, a jogi küszöbökben stb. elképzelhetőek. Felfogásunk szerint a vegyes rendszer a választási rendszerek önálló, külön típusba sorolható kategóriája, nem pedig egyszerűen az arányos és többségi rendszer egyszerű egymás mellett létezése, kombinációja. Ebben a rendszerben ugyanis a többségi és az arányos elemek nem úgy működnek, mint a tiszta rendszerekben. Ezeket a rendszereket tehát nem lehet a többségi vagy az arányos rendszerek felől megközelíteni, csak saját immanens törvényszerűségei alapján lehet elemezni. Ez azt jelenti, hogy a rendszer egyes elemeihez (parla-

menti létszám, formulák, egyes részeinek megszüntetése) csak úgy lehet hozzányúlni, hogy figyelembe vesszük az egészre való, illetve az együttes hatását.

A legradikálisabb reform, amely azonban a rendszer jellegét nem érintené, de a vegyes rendszeren belül típusváltást jelentene, a német personalizált, kompenzációs PR bevezetése, vagy legalább a számítási mód (Hare–Niemeyer) átvétele lenne, amely nagyobb arányú létszámcsökkentést is lehetővé tenné. Ennek hatása azonban kétséges. Egyrészt mert ezt még a régióban nem „próbálták ki”, másrészt mert erősen kérdéses, hogy a némettől eltérő politikai és pártviszonyok között milyen eredményeket produkálna. Miután azonban választási rendszerünk torzító hatásait mindenképpen csökkentené, ez elfogadható megoldás lehet. A nem körültekintően végrehajtott reform viszont – mint például az öncélú létszámcsökkentés vagy a területi lista eltörlése, tekintet nélkül a választási rendszer egyéb elemeire történő hatásokra – veszélyeztetheti a választási rendszer koherenciáját, negatív politikai következményekhez vezethet, és semmit sem old meg a választási rendszer valóságos anomáliáiból. Választáspolitikai aspektusból inkább a kisebb, óvatosabb, az arányossági mutatókat javító, ugyanakkor a rendszer stabilizálóképességét megőrző változtatások látszanak célszerűnek. Tehát nem típusváltásra, hanem a vegyes rendszer javítására, erősítésére kell a lehetséges választási reformelképzeléseket irányítani.¹⁴

JEGYZETEK

- ¹ A demokrácia és választási rendszer összefüggéseiről magyar nyelven részletesen lásd: Fábíán, 1996: 26–33; McLean, 1993: 172–196; Fábíán–Kovács, 1998: 16–24.
- ² A kelet-közép-európai átalakulás és a választási rendszer összefüggéseire lásd még: Kaszapovics–Nohlen, 1996: 63–98; Simon, 1997: 40–62.
- ³ A csoportosításhoz a Lijphart által követett módszert alkalmazzuk, azzal a különbséggel, hogy a vegyes rendszert külön, önálló csoportba soroljuk (Lijphart, 1994: 16–46).
- ⁴ Az alsó szinten egy legnagyobb maradék-, vagyis kvótarendszert, míg felső szinten egy legmagasabb átlag módszert (általában d'Hondt elosztást) alkalmazó rendszert is Hagenbach–Bischoffnak nevezik. A kettőt néha összetévesztik, ami terminológiai zavart okoz a szakirodalomban. A problémára lásd Fábíán–Kovács, 1998: 37–38.
- ⁵ A magnitúdó nagysága és a pártok száma között nagyon gyenge, nem szignifikáns összefüggés mutatható csak ki, ami gyakorlatilag elhanyagolható. Így annak a stabilitásra való hatását nem vizsgáljuk.
- ⁶ A két megelőző választáson még 4 körzetben történt az elosztás, így a magnitúdó 37,5 volt, és lényegesen aránytalanabb eredmények születtek.
- ⁷ Horvátországban a diaszpórát külön egységnek vettük; itt 12 mandátum kerül kiosztásra a d'Hondt-féle módszer alapján. A 7 nemzetiségi mandátum sorsa egyéni kerületekben dől el, így ezeket a többi 28 egyéni kerülethez hasonlóan 7 körzetként kellett számításba venni. Így jött ki a 37, amivel a komplex magnitúdó kiszámításához a 127-es parlamenti létszámot el kell osztani. A horvát rendszer egyébként a vegyes rendszerek között különlegesnek számít, amennyiben az egyéni mandátumok száma lényegesen alacsonyabb a listás mandátumokénál (a nemzetiségi körzeteket is figyelembe véve 27,6%, szemben a listás 72,44%-kal.) Ez általában 50–50% (Németország) vagy újabban fordítva 75%–25% az egyéni mandátumok javára (Olaszország). Magyarországon 45,6%–54,4% az egyéni és a listás mandátumok aránya.
- ⁸ A két nemzetiségi mandátum egyéni körzetben dől el, tehát a két egyéni körzetet a nevezőhöz hozzá kell adni.

- ⁹ A szakirodalomban az utóbbi időben egyre nagyobb teret nyer az ún. effektív küszöb fogalma (Taagepera–Shugart, 1989: 273–275; Lijphart, 1994: 25–30. Ennek előnye, hogy a körzeti magnitúdót és a jogi küszöböt egyesíti egy mutatóban, és így minden választási rendszert, a jogi küszöböt nem alkalmazót is el tudja helyezni egy skálán, mert jogi szabályozás nélkül is létezik egy bizonyos szavazatmennyiség, melyet meg kell szerezni a mandátumhoz jutáshoz. Hátrányai is vannak, kiszámítása túl bonyolult. Kritikájára lásd: Penades, 1997: 59–71.
- ¹⁰ A 30 választásba nem tartoznak bele a volt Szovjetunió és a volt Jugoszlávia területén lezajlott, ún. alapítás előtti választások, melyek az egyes tagállamok függetlenségéről voltak hivatottak dönteni, és így nem tekinthetők a rendszerváltást megalapozó választásnak. Csak az alapozó és azokat követő szabad választásokat vettük figyelembe, így bevettük az 1992-es, még Csehszlovákiában, de a cseh és szlovák országrészen külön-külön lebonyolított, Csehszlovákia kettéválását előkészítő, azt legitimáló választást, amely teljes mértékben összehasonlítható a későbbi cseh, illetve szlovák választásokkal. Az eredetileg Latin-Amerikára alkalmazott alapozó választások fogalmát Kelet-Közép-Európa vonatkozásában Bogdanor használta először (Bogdanor, 1990: 288–295).
- ¹¹ Ez jól érzékelteti a Loosemore–Hanby-index legnagyobb hiányosságát, hogy érzéketlen a pártok számát illetően, vagyis eltúlozza a sok kis párt létéből következő aránytalanságot. Holott világos, hogy a sok kis párt kis aránytalanságából összeadódó deviáció kevésbé aránytalan rendszert jelent, mint a kevés párt nagy aránytalanságából összeadódó hasonló Loosemore–Hanby-érték.
- ¹² A vegyes rendszerek esetében vita tárgya lehet – és az is –, hogy milyen szavazatokat vegyünk figyelembe az arányossági számításoknál: csak a listásat, vagy az egyéni és a listásat is. Mindkettő mellett szólnak érvek. Az egyszerűség kedvéért – és mert pontos adatok csak erről állnak rendelkezésre az országok egy részében – jelen tanulmányban csak a listás szavazatokkal számoltunk.
- ¹³ A román választójogi törvény értelmében azok a kisebbségi szervezetek, melyek nem jutnak egyetlen mandátumhoz sem a 3%-os küszöb miatt, ha országosan elérik az egy képviselő megválasztásához szükséges átlagos szavazatmennyiség 5%-át, szavazatarányuknak megfelelően mandátumhoz juthatnak. Így a legutóbbi választáson 15 ilyen képviselő került a parlamentbe, a megelőző 1992-esen 13, 1990-ben pedig 9 (az 1990-es parlamenti létszám így 396, az 1992-es 341, az 1996-os 343 volt).
- ¹⁴ A magyar választási rendszer reformjának kérdését részletesen I. Fábián, 1998: 126–132.

HIVATKOZÁSOK

- Anckar, Carsten, 1997. Determinants of Disproportionality and Wasted Votes. *Electoral Studies*, 16. 501–515.
- Babst, Stefanie, 1992. Wahlen in Ungarn, der CSFR und Polen: Erschweren Wahlgesetze die Regierbarkeit? *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 23. 89–110.
- Bogdanor, Vernon, 1990. Founding Elections and Regime Change. *Electoral Studies*, 9. 288–295.
- Robert E. Bohrer, 1997. Deviations from proportionality and Survival in New Parliamentary Democracies. *Electoral Studies*, 16. 217–226.
- Fábián György, 1996. Demokrácia és választás. *Társadalmi Szemle*, 6. 26–33.
- 1997. A választási rendszerek elméleti kérdései és főbb típusai. In: Blazovich László (szerk.): *Demokrácia és választások Magyarországon. Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, XXVII. Szeged, 5–19.
- 1998. A vegyes választási rendszer és reformja. In: Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, *Acta Juridica et Politica*, 1–25. 121–133.
- Fábián György–Kovács László Imre, 1998. *Voksok és mandátumok. A választási rendszerek arányossága*. Villányi úti könyvek, Politikatudományi sorozat

- Kaszapovics, Mirjana-Nohlen, Dieter, 1996. Választási rendszerek és rendszerváltás Kelet-Európában. In: *Választási rendszer és választás Kelet-Közép-Európában*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 63–98.
- Kovács László Imre, 1997. Választás és választási rendszer. In: Fábíán György (szerk.): *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris-Láthatatlan Kollégium, 11–23.
- Lijphart, Arend, 1990. The Political Consequences of Electoral Laws. 1945–1985. *American Political Science Review*, 84. 481–496.
- 1994. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. Oxford, Oxford University Press
- Massicote, Louis-Blais, André, Mixed Electoral Systems: a Conceptual and Empirical Survey. *Electoral Studies*, 18. 341–366.
- McLean, Ian, 1993. Forms of Representation and Systems of Voting. In: Held, David (ed.): *Political Theory Today*. Cambridge, Polity Press.; Magyarul l. Fábíán György (szerk.): *Választási rendszerek*. Osiris-Láthatatlan Kollégium, 1997. 25–46.
- Nohlen, Dieter, 1997. Electoral Systems in Eastern Europe: Genesis, Critique, Reform. In: Elklit, Jörgen (ed.): *Electoral Systems for Emerging Democracies. Experiences and Suggestions*. Koppenhagen, 29–47.
- Owen, Bernard, 1992. *Les modes scrutin de l'Europe du Centre et de l'Est: Les influences a l'oeuvre*. Paris: Association Francaise de Science Politique, Paper Congrès
- Penades, Alberto, 1997. A Critique of Lijphart's „Electoral Systems and Party Systems”. *Electoral Studies*, 16. 59–71.
- Rae, Douglas W., 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press
- Sartori, Giovanni, 1986. The Influence of Electoral Systems. Faulty Laws or Faulty Method? In: Lijphart, Arend–Grofman, Bernard (eds.): *Electoral Laws and Their Political Consequences*. New York: Agathon Press, 43–68.
- Simon János, 1997. Mi határozza meg a választási rendszereket? A közép-európai választási rendszerek 1990–1994. In: Stumpf István (szerk.): *Két választás között*. Századvég Kiadó, 40–62.
- Taagepera, Rein–Shugart, Mathew S., 1989. *Seats and Votes. The effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven–London: Yale University Press

FÜGGELÉK

1. táblázat: *A jelenlegi választási rendszerek jellemzői*

Ország	Szint	Választási formula	Körzeti magnitúdó	Körzetek száma	Parlamentari létszám	Választási küszöb
Albánia	A	többségi	1	115	155	2%
	F	Hare	40	1		
Bulgária		d'Hondt	7,74	31	240	4%
Cseh Köztársaság	A	Hagenbach-Bischoff	25	8	2060	2060 (7%, 11%)
	F		200	1		
Horvátország	A	többségi	1	28	127	5%
	F	d'Hondt	80			
Jugoszlávia		d'Hondt	3,83	36	138	17% (körzet)
Lengyelország	A	d'Hondt	7,51	52	460	5% (8%) 7% (országos)
	F	d'Hondt	69	1		
Magyarország	A	többségi	1	176	386	5%
	K	Hagenbach-Bischoff	7,6	20		
	F	d'Hondt	58	58		
Románia	A	Hare	8,16	42	343	3% (8%)
	F	d'Hondt	343	1		
Szlovákia		Hagenbach-Bischoff	150	1	150	5%
Szlovénia	A	Hare	11	8	90	3 mandátum
	F	d'Hondt		1		

2. táblázat: Az aránytalansági index és a veszített szavazatok
(a legutolsó választások eredményei alapján)

Ország	Loosemore-Hanby-i index (%)	Veszített szavazatok (%)
Albánia	13,75	2,9
Bulgária	7,5	7,6
Cseh Köztársaság	11,45	7,4
Horvátország	13,9	1,6
Jugoszlávia	19,75	7,1
Lengyelország	18,5	12,4
Magyarország	12,25	8,3
Románia	15,5	15,5
Szlovákia	5,8	5,8
Szlovénia	11,35	11,3

3. táblázat: Stabilitási mutatók

Ország	Parlamenti pártok száma	A két legnagyobb párt mandátumaránya	Aránytalanság (az első pártra adott szavazatok és a nyert mandátumai alapján)	A minimális többséghez szükséges pártszám	Elért abszolút többség	„Mesterséges” abszolút többség
Albánia	7	82,6	11,1	1	igen	nem
Bulgária	5	81,3	4,8	1	igen	nem
Cseh Köztársaság	6	68,5	4,9	2	nem	nem
Horvátország	7	63,5	13,9	1	nem	igen
Jugoszlávia	4	62,2	4	2	nem	nem
Lengyelország	6	79,4	9,9	2	nem	nem
Magyarország	6	73,0	8,8	2	nem	nem
Románia	6	57,1	5,4	2	nem	nem
Szlovákia	6	56,7	1,7	2	nem	nem
Szlovénia	7	50,0	1,4	3	nem	nem